

Король В. М.

*фахівець I категорії кафедри історії Сумського державного університету,
здобувач кафедри історії України Харківського національного педагогічного
університету ім. Г.С.Сковороди*

ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ЗАКЛАДІВ ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ У ПЕРІОД ВІДБУДОВИ (1943-1950 рр.)

Головну роль у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів для стратегічних галузей радянської економіки у роки відбудови відіграла система державних трудових резервів (ДТР). Специфічною особливістю цієї централізованої структури було використання примусового призову молоді до неї та надання статусу мобілізованих усім учням (як залучених примусово, так і добровольцям).

В умовах адміністративно-командної економіки кількість кваліфікованих робітників була одним з найважливіших вихідних показників, що закладалися у плани відновлення і розвитку економіки. Тому зменшення чисельності учнів шкіл і училищ системи ДТР ставило під загрозу виконання планів. Мобілізованій молоді було категорично заборонено кидати навчання. За втечу з вказаних закладів була передбачена кримінальна відповідальність. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 г. за самовільне залишення навчальних закладів трудрезервів, а також за грубі порушення дисципліни, що призвели до виключення з цих закладів, передбачалося покарання позбавленням волі терміном до 1 року [1, с. 105].

До шкіл трудрезервів молодь потрапляла у віці 16-19 років, до училищ – 14-17 років, а до спеціальних училищ – у 12-13 років. Тому більшість втікачів були неповнолітніми. Втім, це не було перешкодою для покарання, оскільки діяв Указ Президії Верховної Ради СРСР від 31 травня 1941 р., за яким до кримінальної відповідальності особи притягувалися вже з 14-річного віку [2, с. 395].

Внаслідок низки причин, найпоширенішою з яких було незадовільне харчове і матеріально-побутове забезпечення учнів, у період пізнього сталінізму втечі набули масового характеру. Наприклад, офіційні звіти свідчать, що тільки в 1947 р. в УРСР навчання кинули 37,8 тис. «трудрезервників» [3, арк. 10].

Після виявлення кожного факту «дезертирства» адміністрація навчального закладу була зобов'язана направляти до прокуратури матеріали на втікача, серед яких обов'язково мали бути: 1) витяг з наказу по школі чи

училищу про встановлення факту самовільного залишення; 2) довідка про вік, місце народження і останнє місце проживання цього учня, а також про його поведінку під час навчання; 3) довідка про розмір матеріальних збитків, завданих учнем закладу (вартість обмундирування, харчування тощо). Органи прокуратури мали провести розслідування, вжити заходів для затримання порушника і передати справу до суду, за вироком якого звинуваченого і ув'язнювали до трудової колонії.

Втім, у відбудовчий період зазначена схема притягнення до кримінальної відповідальності втікачів почала давати збій. Директори установ трудових резервів передавали матеріали на «дезертирів» із значними запізненнями або взагалі приховували факти самовільних залишень. Прокурори гальмували розгляд справ, а у деяких випадках взагалі відмовлялися їх відкривати. Поширеними були випадки, коли голови сільрад та колгоспів приховували молодь, що самовільно повернулася зі шкіл чи училищ системи ДТР, працевлаштовували її і не видавали каральним органам. Народні суди часто виносили вироки із засудженням до умовного покарання і залишали втікачів у тих колгоспах, звідки ті раніше були мобілізовані.

Причини фактичного саботування виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 г.:

- масовість випадків самовільного залишення закладів трудових резервів;

- постійне недовиконання планів призову (особливо до шкіл ФЗН), зацікавленість установ системи ДТР не у засудженні втікачів, а в їхньому поверненні до навчання (передовсім власними силами);

- бажання посадових осіб на селі зберегти молоду робочу силу для відбудови сільського господарства;

- завантаженість органів прокуратури більш серйозними кримінальними справами;

- надзвичайна ускладненість роботи прокуратури через те, що матеріали на втікачів передавалися за місцем знаходження школи чи училища, хоча більшість учнів тікали до тих районів, де була їхня домівка.;

- незаконність призову багатьох учнів (непрацездатні через хворобу, занадто молоді, призвані повторно). Коли після їхньої втечі прокурори це з'ясовували, то вагалися, як діяти далі;

- неоднозначне ставлення посадових осіб і населення загалом до кримінального переслідування підлітків за втечі із закладів, де панували неприйнятні умови перебування (голод, антисанітарія, насильство) тощо.

31 липня 1947 р. видано наказ Міністра трудових резервів СРСР і одночасно з ним наказ Генерального прокурора СРСР, які разом були

спрямовані на посилення боротьби з порушеннями Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 г.

Першим з названих наказів запроваджувалися жорсткі вимоги для директорів навчальних закладів щодо обліку випадків самовільних залишень і термінів передачі матеріалів до прокуратури. Так, тепер ці матеріали необхідно було передавати вже на наступний день після втечі. За приховування таких фактів директори мали притягуватися до адміністративної та кримінальної відповідальності [4, арк. 13-14зв.].

Другий наказ запроваджував удосконалений і жорсткіший алгоритм дій під час розслідування справ про самовільне залишення навчання. Тепер органи прокуратури в своїх районах мали систематично перевіряти виконання директорами місцевих шкіл і училищ їхніх обов'язків. За отриманими матеріалами про втечі прокурори мали відразу ж починати розшук порушників. Прокурорам за місцем знаходження закладів, в яких відбулися «дезертирства», належало провести розслідування у 10-денний термін.

Якщо було з'ясовано, що втікач виїхав у інший регіон (до рідного села чи міста), то його справа терміново надсилалася прокурору тієї місцевості з вимогою надіслати розшукувану особу до прокуратури району, де розташована школа чи училище. У цьому випадку термін розслідування мав не перевищувати одного місяця.

У звинувачувальному висновку у список свідків прокурор обов'язково мав включити представників відповідного навчального закладу. Також він мав слідкувати, щоб справи у народних судах розглядалися не довше, ніж 5 днів. У касаційний термін він мав перевірити законність винесеного вироку і слідкувати за правильним застосуванням судом Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 г. [4, арк. 15-16].

Того ж 1947 р. Група зі справ неповнолітніх Прокуратури СРСР на чолі з В.С.Тадевосяном надала офіційне роз'яснення щодо «трудрезервників», призваних незаконно. Нарешті конкретно було вказано, що до кримінальної відповідальності притягуються тільки ті з втікачів, які були мобілізовані без порушення законодавства [5, с. 125]. Завдяки цьому професійному роз'ясненню багатьох підлітків було врятовано від в'язниці.

Навіть після заходів щодо посилення боротьби з самовільними залишеннями нарікання на неефективну діяльність і бездіяльність прокуратури та інших органів тривали. Наприклад, Сталінське обласне управління трудових резервів, якому підпорядковувалася найбільша в Україні кількість навчальних закладів системи, взагалі у своїх звітах і за 1948, і за 1949 рр. як одну з причин масових втеч учнів зазначало «*Покровительственное*

отношение органов прокуратуры, местных сельских и районных советов депутатов трудящихся к самовольно ушедшим...» [6, арк. 16; 7, арк. 15].

Зрештою, хаос навколо даної проблеми почав зникати тільки разом зі зменшенням кількості «дезертирств» після поступового вирішення гострих матеріально-побутових та соціальних проблем учнівського контингенту вже на початку 1950-х рр.

Отже, встановлення кримінальної відповідальності за самовільне залишення закладів системи ДТР у дусі тоталітарної епохи було логічним продовженням запровадження статусу мобілізованих для учнів трудових резервів. Притягнення втікачів до кримінальної відповідальності було пов'язано зі значними ускладненнями і ефективного впливу на зниження рівня втеч не здійснило.

Література

1. Справочник по законодательству для исполнительных комитетов советов депутатов трудящихся / [под общ. ред. К.П. Горшенина]. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1946. –

Т.1. – 1946. – 516 с.

2. Сборник законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1956. – 500 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі - ЦДАВО України), ф. 4609, оп. 1, спр. 45, 135 арк.

4. Державний архів Сумської області, ф. Р-3369, оп.1, спр.25, 49 арк.

5. Filtzer D. Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and Restoration of the Stalinist System after World War II / D. Filtzer. – Cambridge: University Press, 2002. – 294 p. (xviii + 276).

6. Державний архів Донецької області, ф. Р-5433, оп.1д, спр. 4, 82 арк.

7. Там само, спр. 6, 77 арк.

Король, В.М. Притягнення до кримінальної відповідальності за самовільне залишення закладів трудових резервів у період відбудови (1943-1950 рр.) [Текст] / В.М. Король // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. / Ред.кол.: В.С. Венедіктов, А.М. Куліш, М.М. Бурбика; За ред.: В.С. Венедіктова, А.М. Куліша. - Суми : СумДУ, 2014. - С. 348-352.